

POJAM RATA I SAVREMENI RATOVI

NOTION OF WAR AND CONTEMPORARY WARS

Boris Krivokapić

Poslovni i pravni fakultet, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Srbija

©MESTE

JEL kategorija rada: **H56, K33, N01**

Apstrakt

Nakon kratkog uvoda autor se bavi nazivom, značajem i problemom definisanja rata. Zatim prelazi na pitanje podele ratova na „stare“ i „nove“, ukazuje na argumente kojima se ona brani, ali i na to da ona nije održiva. On se opredeljuje za termin „savremeni ratovi“ i analizira njihova osnovna obeležja, kao što su sve manji broj međudržavnih ratova i država koje u njima učestvuju; sve češće učešće u oružanim sukobima nedržavnih subjekata; otpočinjanje bez objave rata; itd. Polazeći od stava da bez obzira na ove osobenosti savremeni ratovi suštinski nisu ništa novo, autor izdvaja najvažnije elemente koji su karakteristični za svaki rat, pa, spajajući ih, definiše rat kao međunarodnim pravom regulisanu dovoljno dugotrajnu organizovanu borbu u kojoj na jednoj ili svim stranama učestvuju države ili drugi subjekti međunarodnog prava, koji koristeći neko oružje nanose značajne žrtve i razaranja drugim takvim subjektima, a radi ostvarenja nekog važnog političkog, ekonomskog ili drugog interesa. Autor priznaje nesavršenost ove definicije, ali veruje da ona može biti od koristi, pošto ne postoji, niti je moguća definicija rata koja bi bila dovoljno precizna, a opet primenjiva za sve slučajeve.

Ključne reči: Rat, savremeni ratovi, međunarodno pravo, međunarodni odnosi

Abstract

After a brief introduction, the author deals with the name, significance, and problem of defining war. He then goes on to question the division of wars into "old" and "new," pointing out the arguments in favor of the division defends, but also explaining that it is not sustainable. He opts for the term "contemporary wars" and briefly analyzes the basic features of these wars, such as the fact that there is a decreasing number of interstate wars and participating states; that non-state actors are increasingly emerging as parties to the conflict; that modern wars begin without a declaration of war; that the relationship between war and international law can be viewed on several levels; etc. Starting from the view that regardless of these peculiarities, contemporary wars are essentially nothing new, the author identifies the most important elements characteristic of each war and, combining them as a whole, defines war as by international law regulated sufficiently protracted organized struggle involving states or other entities of international law on one or all sides, which, through the use of weapons, inflict significant casualties and destruction on other such entities to pursue an important political, economic or other interest. Although the author immediately acknowledges the imperfection of this definition, he points out the hope that this definition can be useful in most

Adresa autora:

Boris Krivokapić

 krivokapicboris@yahoo.com

cases, and then explains and critically analyzes the parts that make it up.

Keywords: War, Contemporary Wars, International Law, International Relations

1 UVOD

Rat je jedna od konstanti u ljudskoj istoriji. Vekovi prolaze, a ljudi ratuju – na raznim prostorima, iz raznih razloga, sa raznim ciljevima, raznim sredstvima itd., ali ratuju. Smatra se da je od 3.600. pre n. e. do danas, za nešto više od 5.600 godina potpuni mir carovao manje od 300 godina, dok je u istom periodu besnelo više od 14.500 ratova.

Kao jedna od najstarijih, najsloženijih, najosetljivijih i najtraumatičnijih društvenih pojava rat je bezbroj puta opisan, pa i veličan u narodnim predanjima i epovima, ali i u nauci i umetnosti. To čini da je svima, pa i onima koji su imali sreću da ga ne iskuse, toliko blizak da se stiče utisak da svako bez ikakve dileme zna o čemu se radi. Pa ipak, kada se površina zagrebe, ispostavlja se da čak i među stručnjacima nema jedinstvenog stava oko toga šta je rat, kada stvarno postoji, po čemu se razlikuje od nekih sličnih pojava itd.

Činjenica je da rat ima različite oblike, pogađa razne domene pojedinačnog i kolektivnog (društvenog) života, pa i života čitave međunarodne zajednice, što, pored ostalog, ima za posledicu da ga svako doživljava iz svog ugla, na svoj način. I tako je to tokom čitave istorije. Ljudi su se oduvek bavili raznim pitanjima vezanim za rat, njegove uzroke, vidove i suštinu. Sve to je mnogo komplikovanije u naše vreme kada postoji sve veći broj subjekata međunarodnog prava i međunarodnih odnosa koji ulaze u razne oružane i druge sukobe i kada se javljaju nova sredstva i metodi koji omogućavaju da se protivnik ne samo porazi, već i uništi, a da pri tome nije bilo klasičnog okršaja između oružanih snaga.

Sa druge strane i iz teorijskih i iz praktičnih razloga važno je znati kada postoji rat, a kada nešto drugo. Premda se taj problem može posmatrati i iz drugih uglova, to je naročito od značaja sa stanovišta međunarodnog prava, jer upravo u ratu dolazi u obzir primena normi i principa one grane tog prava koja se zove ratno i humanitarno pravo odn. pravo oružanih sukoba.

Drugim rečima, otvara se pitanje kako definisati rat i njegove konstitutivne elemente. To je uvek bio

složen problem, a posebno je složen u naše vreme kada rat ima neuporedivo više oblika nego ikada pre.

2 POJAM RATA

Termin „rat“ ne znači uvek oružani sukob. Čak i ako ostavimo po strani razna prenosna značenja i ostanemo samo na terenu onoga što se odvija u međunarodnim odnosima, činjenica je da se tako često nazivaju i sukobi koji se odvijaju istovremeno sa oružanim i nezavisno od njega, dakle u miru. Tako se npr. govori o ekonomskom, carinskom, propagandnom, medijskom, informacionom, ideološkom itd. ratu, ratu protiv terorizma, protiv gladi u svetu itd. Reč „rat“ koristi se za označavanje sasvim različitih pojava, od kojih mnoge nemaju nikakve veze sa fizičkim nasiljem, posebno ne sa međunarodnim oružanim sukobom.

Sa druge strane, u naše vreme se za označavanje onoga što obično imamo u vidu pod ratom uglavnom koristi izraz „oružani sukob“, a njegovi učesnici ne nazivaju zaraćenim stranama, već stranama u sukobu. To se čini kako u međunarodnim sporazumima i drugim međunarodnim dokumentima, tako i u nauci međunarodnog prava.

Ovi novi termini su nešto konkretniji, jer ukazuju na to da se radi o *sukobu* i to *oružanom*. Uz to, oni su šireg značenja u smislu da teže da obuhvate ne samo klasične ratove između država, već i razne druge oružane sukobe (borba naroda pod silom nametnutom stranom dominacijom za nacionalno oslobođenje, građanski rat, okršaji niskog intenziteta itd.) i istaknu da se i na njih primenjuju norme međunarodnog ratnog i humanitarnog prava. Ove prednosti učinile su da u poslednjih nekoliko decenija termin „oružani sukob“ skoro u potpunosti potisne izraz „rat“.

Pa ipak, ako se malo udubimo, primetićemo da termin „oružani sukob“ nije ništa precizniji od izraza „rat“. U tom smislu, dovoljno je primetiti da bi se o nekoj vrsti međunarodnog oružanog sukoba moglo govoriti i kada se sukobe dve naoružane grupe iz raznih država (npr. pripadnici kriminalnih organizacija iz raznih zemalja) ali

jasno je da to izlazi izvan okvira onoga što bi termin o kojem je reč trebalo da označi. Drugim rečima, rat je samo jedan od vidova oružanog sukoba. Svaki rat jeste oružani sukob, ali nije svaki međunarodni oružani sukob – rat.

Tome se može dodati da kada se govori o oružanom sukobu prevashodno se ima u vidu upotreba konvencionalnog, uobičajenog, što znači hladnog ili vatrenog oružja. Međutim, ratovati se može i sredstvima koja su sasvim drugačije prirode, kao što su hemijska, nuklearna, biološka, radiološka, geofizička (korišćenje prirodnih pojava namerno izazvanih veštačkim putem) itd. Za označavanje sukoba koji se njima vode termin „rat“ čini se mnogo podesnijim izborom. Uostalom, u naše vreme mnogo se govori o kibernetiskim („sajber“) ratovima koji mogu da izazovu iste efekte kao klasični ratovi, ali koje je takođe teško nazvati oružanim sukobima.

Premda se nazivi „rat“ i „oružani sukob“ ne podudaraju u potpunosti, a uz to svaki od njih ima i određena dodatna, šira značenja, suštinski oni predstavljaju sinonime, pa se često koriste alternativno. Mi ćemo se ovde uglavnom držati termina „rat“ jer je on kraći, jasniji i ima neuporedivo dužu tradiciju.

Poseban problem predstavlja činjenica da u praksi neke vlade i teoretičari odbijaju da ratom nazovu ozbiljne slučajeve upotrebe oružane sile protiv neke države. Umesto toga, koriste se eufemizmi, kao što su „intervencija“, „kampanja“, „akcija“, „vojno angažovanje“, „bombardovanje“ i slično. Ovo čak i onda kada je reč o sukobu koji uz upotrebu znatnih snaga traje mesecima pa i godinama, a kao posledicu ima velika razaranja i hiljade žrtava. Između bezbrojnih drugih, dovoljan je nama najbliži primer agresije NATO saveza protiv SR Jugoslavije (1999) koja je trajala 79 dana, podrazumevala istovremeno angažovanje po više od 1.000 NATO aviona, ne računajući ostale jedinice, među kojima i mornaricu (sa udaljenih ratnih brodova su ispaljivane krstareće rakete) i izazvala smrt oko 4.000 i ranjavanje oko 10.000 ljudi, uz ogromna materijalna razaranja.

U pomenutim slučajevima, izborom da se konkretna situacija ne nazove ratom osporava se i njena takva kvalifikacija, čime strana o kojoj je reč nastoji da izbegne da bude označena kao agresor,

što bi podrazumevalo njenu međunarodnu osudu i druge posledice koje joj ne bi išle u prilog.

U tom smislu, kada je reč pojavi kojom se ovde bavimo, moramo napraviti razliku između opšteg naziva koji je najpodesniji za njeno označavanje, a to je „rat“ odnosno „međunarodni oružani sukob“ i upotrebe tog naziva vezano za svaku konkretnu situaciju, u kom slučaju se zapravo radi o pokušaju davanja njene pravne i druge kvalifikacije. Stoga se i dešava da u istom događaju jedne države vide rat (oružani sukob) a druge nešto drugo (npr. humanitarnu intervenciju).

3 ZNAČAJ DEFINISANJA RATA

Što preciznije definisanje rata poželjno je da bi se utvrdilo kada zaista postoji ta, a kada neka druga, slična pojava. Značaj toga postaje jasan u svetlu činjenice da izbijanje rata izaziva mnoge važne faktičke i pravne posledice i u unutrašnjim okvirima država, i na međunarodnom planu (Krivokapić, 2017, str. 568-590; Krivokapić, 2019, str. 117-132).

Posebno je važno to što počinju da se primenjuju pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava (međunarodnog prava oružanih sukoba) uključujući ona o zaštiti žrtava rata, zabrani određenih metoda i sredstava ratovanja, pravima i dužnostima neutralnih država itd. Sa druge strane, postupci koji su u miru strogo zabranjeni postaju dozvoljeni – napadi na neprijatelja, njegovo ubijanje i ranjavanje; uzimanje ratnih zarobljenika; uvođenje pomorske blokade; uzimanje ratnog i pomorskog plena itd.

Nastupaju i druge posledice na međunarodnom planu. Pored ostalog, neki međunarodni sporazumi ostaju na snazi, drugi se ukidaju (oni koji su nespojivi sa ratnim stanjem, kao npr. ranije zaključeni ugovor o savezu sa državom koja je aktuelni neprijatelj), treći se suspenduju (njihovo dejstvo se privremeno obustavlja), četvrti počinju da dejstvuju (ugovori iz oblasti ratnog i humanitarnog prava) a javlja se i potreba za novim ugovorima - o primirju, razmeni zarobljenika itd. (Krivokapić, 2017¹, str. 250-251).

Ocena da je reč o ratu vezana je i za označavanje onoga ko ga je počeo kao agresora. Na toj osnovi otvara se pitanje međunarodne odgovornosti agresora i primene međunarodnih sankcija protiv

njega, kao i individualne krivične odgovornosti odgovornih lica za zločin agresije.

Konačno, premda praksa poznaje određene izuzetke, rat se u principu uvek završava ugovorom o miru. U slučaju nekih sličnih pojava takav ugovor nije potreban, a čak i kada se situacija reši postizanjem nekog sporazuma, on u nema karakter i elemente ugovora o miru.

Prema izloženom, definisanje rata nema samo teorijski već i vrlo izražen praktični značaj. Dakle, šta je to rat i kako ga treba definisati?

4 PROBLEM DEFINISANJA RATA

Čitalac se svakako sretao sa brojnim određenjima rata od kojih su mnoga domišljata i dubokoumna, a neka i duhovita. Tako je npr. Ajnštajn navodno rekao da se rat sastoji u tome da se ljudi, mada jedni druge ne poznaju, međusobno ubijaju po naređenju ljudi koji se vrlo dobro poznaju, a međusobno ne ubijaju

Pa ipak, verovatno prvo što će svakome pasti na um je čuvena krilatica Klauzevica iz njegove posthumno objavljene knjige *O ratu* (1833) o tome da je rat „politika nastavljena drugim sredstvima“ (odn. zavisno od prevoda, „nastavak politike drugim sredstvima“) u kojoj se pod „drugim sredstvima“ podrazumeva sila. Uostalom, on to čini potpuno jasnim kada konstatuje: „Rat je stoga akt nasilja usmeren na to da primora protivnika da ispuni našu volju“ (Von Clausewitz, 1873, Chapter I, Sections 2, 24).

Premda često citirana, ova definicija je preširoka. Njeni kritičari s pravom ukazuju da nije svaki nastavak politike drugim sredstvima samim tim – rat; da „druga sredstva“ ne moraju obavezno značiti primenu oružane sile;¹ da se politika vodi i unutar država te da i ako bi se prihvatilo da „druga sredstva“ obavezno znače političko nasilje, to nije istovremeno i rat, već je neka druga pojava (prevrat, državni udar, pobuna, revolucija, akt terorizma, oružana akcija policije i slično); da ni na međunarodnom planu upotreba oružane sile ne mora uvek da bude rat (mirovna misija, kratka oružana intervencija i slično); itd.

¹ Može se npr. raditi samo o pretnji da će biti primenjena sila, a to još nije rat. Takođe, druga sredstva mogu biti i nenasilna, npr. ekonomska.

U nastojanju da se fenomen rata što bolje opiše i približi, pojavile su se razne nove definicije. Za razliku od Klauzeviceve, koja se fokusira na funkciju, ulogu rata (ostvarenje političkih ciljeva silom) one pokušavaju da dopru do suštine rata. Tako npr. prema poznatom srpskom piscu iz XIX veka: „Rat je neprijateljsko stanje između dveju ili više država u kome jedna može, tražeći ili braneći svoje pravo oružanom silom, činiti drugoj sva nasilja koja su nužna za oslabljenje njene sile i koja današnje međunarodno pravo priznaje za dozvoljena“ (Petrović, 1876, str. 15).

Ipak, do sada nijedna definicija rata nije uspela da se nametne kao opšte prihvaćena. Zapravo, može se reći da je tih definicija onoliko koliko i njihovih autora (npr. Wright, 1942, Vol. I, pp. 5-7 & Vol. II, p. 698; Radojković, 1947, str. 3, 24; Gažević, 1974, str. 746; Lazović, Stišović, 1996, str. 127; Detter de Lupis, 2000, pp. 5-26; Kegli, Vitkof, 2004, str. 579; Todorović, 2007, str. 479; Greenwood, 2008, pp. 45-46; Metz, Cuccia, 2011; Petrović, Antanasijević, Kankaraš, 2017, pp. 49-56). Svako ovu pojavu vidi na svoj način, iz ugla svoje struke i ličnog iskustva. O složenosti problema svedoči i činjenica da mnogi autori, baveći se ratnim i humanitarnim pravom izbegavaju da precizno objasne šta zapravo imaju u vidu pod ratom.

Razume se, moglo bi se reći i da je čitav problem veštački u smislu da se sve može rešiti jednostavnom i često korišćenom konstatacijom da je rat oružani sukob između država. Međutim, takvo određenje je od male koristi jer zapravo samo reč „rat“ zamenjuje rečju „oružani sukob“ s tim što precizira da se misli samo na sukobe između država. Stoga je ono s jedne strane preširoko (po njemu bi npr. rat bila i kratkotrajna razmena vatre između graničara ili izolovani incident u kojem vojni avion jedne države obori vojni avion druge zemlje ili čak samo puca na njega) dok je sa druge strane preusko (jer su u naše vreme akteri ratova sve više razni nedržavni subjekti).

Po prirodi stvari rat počinje napadom jedne strane na drugu. U tom smislu, pošto je agresija

definisana Rezolucijom Generalne skupštine UN 3314 (1974) a zatim skoro na isti način i Rimskim statutom (1998) nakon njegovih izmena i dopuna iz Kampale (2010) moglo bi se pomisliti da se rešenje može naći u oslanjanju na te definicije agresije. Međutim, premda agresija podrazumeva početak rata, rat je mnogo složenija pojava. Uostalom, premda ističe da prvo otpočinjanje upotrebe sile od jedne države protivno Povelji UN predstavlja *prima facie* dokaz o izvršenju agresije i daje opširnu definiciju agresije, Rezolucija navodi i određene izuzetke, precizirajući da Savet bezbednosti može u nekim slučajevima upotrebe sile da zaključi da ne postoji agresija i, s druge strane, ističući da nije agresija borba za samostalnost, slobodu i nezavisnost naroda koji su toga silom lišeni, a posebno naroda pod kolonijalnim i rasističkim režimima ili drugim oblicima stranog gospodstva.

Na taj način, premda su mnoge druge pojave i instituti definisani međunarodnim pravom (agresija, genocid, rasna diskriminacija itd.) i mada je tim pravom regulisano mnoštvo pitanja koja se tiču oružanih sukoba, nema međunarodnopravne definicije rata. Nekoliko je razloga za to.

Pre svega, činjenica je da su države, kao i dalje daleko najvažniji subjekti međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, nespremne da se usaglase oko rešenja ovog problema, zato što nastoje da sebi ostave što veću slobodu delovanja. Kada bi postojala precizna opšte prihvaćena definicija rata, to bi značilo da se svaka konkretna situacija može staviti u utvrđene pravne okvire, a time i oceniti i sankcionisati. Nekim državama, posebno pojedinim svetskim i regionalnim silama to ne odgovara.²

Postoje i objektivne teškoće koje se najprostije rečeno ogledaju u složenosti i raznolikosti same pojave. Rat ima svoju vojnu, političku, ekonomsku, socijalnu, psihološku, kulturnu, patološku,

umetničku i razne druge dimenzije. On na razne načine neposredno i posredno pogađa živote ne samo boraca, već i funkcionera, privrednika, umetnika itd, ali i sasvim običnih ljudi; ne šteti ni stare ni mlade, ni muškarce ni žene; ostavlja težak pečat na život čitavog društva, ali i regiona, a u nekim slučajevima i čitavog sveta. To podrazumeva veoma obimnu i zamršenu mrežu odnosa i stanja, sa mnoštvom nijansi i prelaznih stanja ("ni rat, ni mir", „i rat i mir“) što je sve skoro nemoguće obuhvatiti jednom definicijom. Izgleda da se neće pogrešiti ako se zaključi da rat spada u pojave koje su deo svakodnevice i kao takve svima razumljive, ali za koje se s razlogom kaže da izmiču definisanju.

Konačno, definicija rata trebalo bi da se odnosi na sve ratove, i one iz prošlosti, i savremene i buduće. Za buduće možemo samo da nagađamo, ali za savremene već znamo da se po mnogo čemu razlikuju od onih iz prethodnih epoha. Sve to samo dodatno otežava napore da se nađu zajednički imenitelji, karakteristični za svaki rat.

5 SAVREMENI RATOWI

U naše vreme deo nauke bavi se razlikovanjem između „starih“ („klasičnih“) i „novih“ („modernih“) ratova, pri čemu se pod ovim drugima imaju u vidu sukobi koji su vođeni nakon završetka Hladnog rata (1989). Razni analitičari uočavaju razne karakteristike tako shvaćenih novih ratova (Duffield, 1998, pp. 65-102; Henderson, Singer, 2002, pp. 165-190; Herfried, 2003, pp. 7-21; Margolis, 2004, pp. 402-413; Herfried, 2004; Newman, 2004, pp. 173-189; Kaldor, 2006; Mello, 2010, pp. 297-309; Van Kreveld, 2010; Tosa, 2010, pp. 53-70; Strachan, Scheipers, 2011; Tripodi, Wolfendale, 2011; Kaldor, 2013, pp. 1-16; Riggerink, 2014, pp. 5-8; Chinkin, Kaldor, 2017).

Uglavnom se stavlja akcenat na to da su klasični ratovi vođeni između država, radi ostvarenja državnih interesa, sa ciljem da se neprijatelj porazi

² Iz sličnih razloga još uvek nema opšte međunarodnopravne definicije terorizma, nacionalnih manjina itd. Uostalom, nije sve tako sjajno ni sa definicijom agresije. Premda su njom članice UN izrazile saglasnost oko toga šta smatraju agresijom, strogo uzev Rezolucija 3314 (1974) nije pravno obavezujuća za države. Sa druge strane, Rimskim statutom je u nadležnost Međunarodnog krivičnog suda stavljen i

zločin agresije ali je njegova definicija konačno usvojena tek na Konferenciji u Kampali 2010. Pri tome Rimski statut obavezuje samo države koje su njegove članice, njih ukupno 122, što znači da ne vezuje čak 71 članicu UN na čelu sa SAD, Rusijom, Kinom, Indijom itd. Još gore stoje stvari sa izmenama i dopunama iz Kampale, koje je do sada ratifikovalo samo 38 država.

korišćenjem sile protiv njegovih oružanih snaga. Stoga su njihove karakteristike direktni sukobi između uporedivih i simetričnih vojski pri čemu je linija fronta jasna, borci prepoznatljivi i uniformisani, a napadi na civile u praksi uglavnom retki i malog obima. Neprijateljstva se odvijaju po neformalnim ili formalnim pravilima, počev od toga da im prethodi objava rata, do posebne zaštite boraca, ratnih zarobljenika i civila. Ove ratovi finansiraju države.

Naprotiv, jedna od glavnih karakteristika „novih“ ratova je činjenica da primena sile nije više monopol država - u njima učestvuju i razni nedržavni subjekti. Pri tome suprotstavljene naoružane grupe izbegavaju direktne međusobne okršaje i umesto toga nastoje da ostvare vlast nad teritorijom putem kontrole nad stanovništvom. One čiste teritoriju od onih koji su drugačijeg etničkog porekla ili identiteta tako što primenjuju silu protiv tih lica na način koji ih primorava da napuste taj prostor (nasilje, etničko čišćenje, prisilna deportacija, silovanja itd.). Civili ovde nisu uzgredne žrtve rata, već se ciljano uzimaju kao objekat napada. Sa druge strane, nema jasne linije fronta (postoji veliki broj enklava koje kontrolišu razne grupe), borci su obično pripadnici mnoštva naoružanih grupa koje je teško identifikovati (regularne snage koje nisu uvek uniformisane niti su pod kontrolom države, organizovane naoružane grupe, naoružani civili, plaćeni borci privatnih vojnih kompanija, stranci koji su se priključili jednoj od sukobljenih strana itd.). Sastavni deo mnogih „novih“ ratova je terorizam. Glavni izvori finansiranja sukoba i njihovih učesnika su pljačka, uzimanje talaca, ilegalna trgovina, sredstva dobijena od dijaspora itd. Sve to ima za posledicu da se u poređenju sa „starim“, „novi ratovi“ opisuju kao decentralizovaniji, haotičniji i mnogo brutalniji.

Polazeći od iznetih konstatacija, neki teoretičari zaključuju da su razlike između „starih“ i „novih“ ratova takve, da ove poslednje ne treba ni nazivati ratovima, pošto se tu radi o nečemu drugom. Po njima, ratovi (”stari ratovi”) su prevaziđeni, a ono što se događa u praksi su samo njihovi odbljesci odnosno nasilje čija bitna obeležja su da je ono uglavnom privatizovano i/ili kriminalne prirode i, s druge strane, da se najčešće ono može smanjiti ili postepeno eliminisati upotrebom policijskih ili vojnih snaga. Na toj osnovi deo pristalica ovog

gledišta smatra da će rat uskoro postati istorijska kategorija (Mueller, 2003, pp. 507-518; Mueller, 2009, pp. 297-321; Tertrais, 2012, pp. 7-22).

Otišlo se i korak dalje. Ponet oduševljenjem novim pristupom, jedan deo pristalica teze o „novim ratovima“, potencirao je činjenicu da ti sukobi sve više imaju obeležja građanskih ratova i počeo da pravi novo razlikovanje – između „starih“ i „novih“ građanskih ratova (npr. Kalyvas, 2001, pp. 99-118) pa se čak pojavio termin „novi novi građanski ratovi“ (Walter, 2017, pp. 469-486).

Iako se slažemo sa nekim od pomenutih konstatacija, mišljenja da smo da su ovi pristupi velikim delom plod jednostranog gledanja na stvari nakon pobede SAD u Hladnom ratu i njihovog pretvaranja u jedinu svetsku supersilu i, posebno, nakon terorističkih napada na SAD 11.9.2001, koji su ukazali na nove opasnosti i izazove. Premda među njima postoje određene nijanse, izneta gledišta svode „nove“ ratove na sukobe unutar država odnosno sukobe u kojima na obe ili makar jednoj strani učestvuju nedržavni subjekti pod kojima se uglavnom podrazumevaju razni pobunjenici ili teroristi. Sve druge izdvojene karakteristike sukoba o kojima je reč su posledica ove postavke. Otuda i zaključak nekih autora da su klasični ratovi (oni između država) prevaziđeni.

Još jedan bitan momenat sastoji se u tome da američki i drugi Zapadni analitičari oružane sukobe posmatraju iz ugla svoje zemlje i sopstvenog iskustva. Stoga kada oružane snage njihove zemlje negde daleko žestoko bombarduju i raketiraju neku stranu državu, oni to ne doživljavaju kao rat. Jer ne osećaju uzvratni udarac. Mišljenje bi promenili onog časa kada bi ta druga strana nanela ozbiljne gubitke njihovim snagama, a tim pre kada bi efikasno uzvratila po njihovoj teritoriji. Pored toga, jedan deo teoretičara i svesno odriče karakter rata pomenutim oružanim sukobima, podržavajući time politiku svoje vlade i pokušavajući da odbrani svoju zemlju od optužbe za agresiju i, sa druge strane, razvijajući i na ovom polju tezu o tome da je suverenost država prevaziđena, te da u XXI veku sve više dominiraju drugi, nedržavni subjekti.

Takvi stavovi su neprihvatljivi već zbog toga što počivaju na dvostrukim standardima. Čak i oni koji u njih iskreno veruju, previđaju da je za stanovnike zemlje koju napadaju strane oružane snage rat i

te kako stvaran i bolan. Za njih se on po svojim opasnostima i užasima suštinski ne razlikuje od bilo kog rata iz prošlosti.

Postoje i drugi problemi izložene podele ratova na „stare“ i „nove“. Rat može biti „nov“ i iz drugih razloga, a ne samo onih koje navode pristalice te ideje. Tako će „nov“ biti i klasičan rat između dve države u kojem se koriste principijelno nova sredstva i metodi ratovanja. Takođe, nešto može biti „novo“ samo neko vreme, nakon čega po prirodi stvari dolazi nešto novije, a zatim i novije od tog novog i tako unedogled. Otuda i označavanje ratova „novim“ vodi tome da se govori o „novim novim“ (dvostruko novim) ili „postnovim“ ratovima, što takođe u nekom trenutku mora biti prevaziđeno i zamenjeno drugačijim terminima. Tom logikom, u vremenu koje je pred nama pojaviće se “novi novi novi” ili “novi postnovi” ratovi itd., što nema previse smisla.

Mi ovde govorimo o savremenim ratovima. To obuhvata ne samo ratove koji su vođeni u poslednjih tridesetak godina već i manje više sve one koji su se odigrali posle Drugog svetskog rata. A to podrazumeva mnoštvo međudržavnih oružanih sukoba. Takođe, to delom uključuje i građanske ratove, ali samo kao jedan vid rata.

Da ovaj pristup nije usamljen potvrđuje veliki broj radova koji se bave “modernim” ratovima, ali ih ne poistovećuju sa “novim” ratovima, već tako nazivaju ratove koji se vode od XVIII v. do naših dana (npr. Townshed, 2000; Hooker, 2005, pp. 4-17).

Pokušaćemo da ukažemo na neka od obeležja po kojima se savremeni ratovi razlikuju od onih iz prošlosti. Iako nisu svi od značaja za definisanje rata, upoznavanje sa njima omogućava bolje razumevanje čitavog problema.

5.1 Sve je manji broj međudržavnih ratova i država koje u njima učestvuju

Broj država je u stalnom porastu. Na prelasku u XX vek u svetu je bilo svega 30-ak suverenih država, a danas ih je samo u članstvu UN 193. Uz njih postoje i entiteti za koje je sporno da li su države - neki im priznaju to svojstvo, ali im ga drugi osporavaju. Uglavnom se smatra da u svetu postoji oko 200 država

Međutim, suprotno onome što bi se možda moglo očekivati, premda broj država raste, sve je manji broj ratova između država, kao i broj država koje učestvuju u njima.

Sa druge strane, ako bi se u obzir uzelo i učešće u mirovnim misijama i drugim vojnim operacijama pod okriljem neke međunarodne organizacije kao što su UN, NATO, Afrička unija i dr., onda bi se ispostavilo da veliki broj država ipak više ili manje aktivno učestvuje u međunarodnim oružanim sukobima, čak i ako je to u na mnogo načina ograničenom obliku (u smislu vremenskog trajanja, postavljenih ciljeva, angažovanih snaga itd.). Tu se istovremeno otvara i pitanje da li su sukobi o kojima je reč ratovi ili su nešto drugo.

Smanjenje broja ratova i država koje u njima učestvuju je plodno tle za razne ideje o tome da ratovi izumiru. One su često zasnovane na dobrim željama i nadama, ali previđaju gorke pilule dobijene na časovima istorije. Još sredinom XIX v. neki autori su primećivali da se uporedo sa razvojem društva broj ratova smanjuje. Pa ipak, onda je došlo otrežnjene u vidu novih žestokih sukoba i, posebno, Prvog i Drugog svetskog rata. Čak i ako su danas ratovi između država sve ređi, oni nisu nestali. U potvrdu tome dovoljno je podsetiti da su se samo u poslednjih 30 godina dogodili: invazija Paname od strane SAD (1989-1990), zauzimanje Kuvajta od strane Iraka i Zalivski rat (1990-1991), oružani sukobi između Ekvadora i Perua (1995), Jemena i Eritreje (1995), Eritreje i Etiopije (1998-2000), članica NATO saveza i Jugoslavije (1999), Indije i Pakistana (1999), Ruande i Ugande (2000), SAD i njihovih saveznika i Iraka (2003), Rusije i Gruzije (2008), Džibutija i Eritreje (2008) itd.

Štaviše, svesni smo da je svet svakog dana na klackalici na kojoj jedan naoko ne preterano važan događaj može da isprovocira novi svetski rat, koji bi mogao da bude i poslednji rat.

5.2 Razvijene zemlje retko međusobno ratuju

U prošlosti su u jednakoj meri ratovala kako velike i bogate, tako i male i siromašne države. Jedna od osobina savremenih ratova jeste da su to obično sukobi između zemalja u razvoju, posebno onih u kojima je nizak životni standard. Istina, u mnogim ratovima su, makar posredno ili ograničeno,

angažovane i neke od najrazvijenijih zemalja, ali uglavnom ne kao direktni protivnici.

5.3 Nema otvorenih sukoba između velikih sila

Tokom istorije ratovi između velikih sila bili su česta pojava. Stvari su se izmenile već posle Drugog svetskog rata. Osim izuzetka u vidu kratkog okršaja između SSSR i Kine (1969)³ od tada nije bilo otvorenih oružanih sukoba između velikih sila. One su se, naročito SAD i SSSR, sukobljavale širom planete, ali posredno, pomažući suprotstavljene strane. Čak i kada su se, izuzetno, njihove oružane snage neposredno borile jedne protiv drugih, informacije o tome su skrivane, a u svakom slučaju to nije prerastalo u otvoreni rat između odnosnih velikih sila.

Najdrastičniji primer je rat u Koreji (1950-1953) u kome su se, pod zastavom UN, na strani Južne Koreje borile snage SAD, Velike Britanije, Francuske i nekih drugih zemalja, a na strani Severne Koreje ogroman broj navodnih dobrovoljaca, a zapravo vojnika Kine uz pripadnike ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane i vojne savetnike iz SSSR.⁴ Malo je poznato, ali na nebu iznad Koreje vođene su bitke između najboljih američkih i sovjetskih vazdušnih asova, uz mnoštvo oborenih aviona i veliki broj žrtava.⁵ Pa ipak, sve je zadržano u neformalno utvrđenim okvirima i faktička neprijateljstva na tom prostoru nisu prerasla u stvarni rat između velikih sila. Činjenicu da se bore jedna protiv druge obe strane su držale u tajnosti, svesne da bi eskalacija sukoba bila prečica do novog svetskog rata.⁶ Ni tada, ni posle

niko to nije kvalifikovao kao nekakav američko-sovjetski rat.

Slično je bilo i u drugim ratovima u kojima su se američke i sovjetske/ruske snage našle na raznim stranama, kao npr. u Vijetnamu, gde su od 1965. pripadnici sovjetske protivvazdušne odbrane, ali i jedan broj pilota branili Severni Vijetnam od američke avijacije. Bilo je okršaja između američkih i ruskih snaga i u ratu koji se već nekoliko godina vodi u Siriji. Ipak, ništa od toga nije preraslo u neposredan međusobni rat između dve velike sile, niti se tako naziva.

Posebno pitanje je kako tretirati rat u kome na obe ili jednoj strani učestvuju snage neke međunarodne organizacija (npr. UN ili NATO). Bez obzira na međunarodnopravni subjektivitet tih organizacija, suštinski to su međudržavni ratovi. Ovo zato što države članice učestvuju sa svojim nacionalnim kontingentima i što svaka u principu može samostalno da odluči i da ne ratuje ili izađe iz sukoba (u krajnjoj liniji, može da napusti članstvo u odnosnoj organizaciji).

5.4 Nedržavni subjekti kao strane u sukobu

Ako se u prošlosti i moglo reći da je rat oružani sukob između država, danas više nije tako. Sve je manje međudržavnih ratova. Iz raznih razloga (borba za vlast; etnička, verska ili neka druga netrpeljivost; itd.) savremeni oružani sukobi uglavnom se vode unutar pojedinih društava. Pri tome sa jedne ili obe strane učestvuju razne kombinacije nedržavnih elemenata, kao što su ustanici i borci za nacionalno oslobođenje,

³ Sukob na reci Usuri zbog spora oko ostrva Damanskij, u kome je za 7 meseci (2. mart - 11. septembar 1969) prema ruskim izvorima, poginulo 58 sovjetskih i oko 800 kineskih vojnika, dok su prema kineskim izvorima poginuli 59 sovjetskih i 41 kineski vojnik.

⁴ Odluka Saveta bezbednosti da se Severna Koreja označi kao agresor i UN uključe u sukob na strani Južne Koreje, doneta je uz kršenje čl. 27/3 Povelje UN prema kojem se za donošenje takve odluke zahtevaju potvrdni glasovi svih stalnih članova Saveta (doneta je bez glasa SSSR, čiji predstavnik je u to vreme bojkotovao sednice). Tek posle toga stvoren je međunarodnopravni običaj kojim je izmenjeno navedeno rešenje u smislu da samo negativan glas („veto“) stalnog člana sprečava donošenje odluke.

⁵ Sovjetski piloti leteli su u MIG-15 koji su imali oznake Severne Koreje ili Kine. Prema ruskim izvorima Sovjeti su imali 1.106 vazdušnih pobeda uz još 153 protivnička aviona koja je oborila protivvazdušna odbrana, a izgubili 319 u borbi (335 ukupno, iz svih razloga). Naprotiv, američki izvori ukazuju na svoju ubedljivu pobedu. U bilo kojoj varijanti, bio je to pravi vazdušni rat u kojem su vođene žestoke borbe i sa obe strane oboreno na stotine aviona.

⁶ SSSR nije hteo da ga svet doživi kao pomagača agresora, dok su se SAD plašile reakcije svoje javnosti koja bi mogla tražiti rat protiv SSSR koji je tada već imao atomsku bombu.

paravojne formacije, terorističke organizacije (npr. tzv. Islamska država), privatne vojske itd.

U ovim sukobima neretko prikrieno ili ograničeno učestvuje i strani faktor (globalne i regionalne sile, strani dobrovoljci, borci privatnih vojnih kompanija iz drugih zemalja itd.) i tada se oni mogu nazvati mešovitim. Ipak, i u tom slučaju se suštinski radi o ratovima unutar pojedinih društava. Takvi ratovi (građanski i mešoviti) sve više potiskuju međudržavne.

Jedan od razloga je što su globalne i regionalne sile shvatile da svoje spoljnopolitičke ciljeve mogu postići jednostavnije, lakše i jeftinije ako, umesto da se same neposredno vojno angažuju, izazovu u njoj razdor i sukobe (državni udar, prevrat, ustanak i slično) i dovedu na vlast svoje poslušnike. Uz to, tako izbegavaju da sebe žigošu kao agresore, pošto se stvara privid da su događaji rezultat spontanog bunta stanovništva protiv aktuelnog režima.

Ponekad je teško, ako ne i nemoguće definisati da li je na delu građanski rat, građanski rat sa stranim učešćem ili rat između država koji se vodi na teritoriji treće zemlje. Primer su sukobi u Kongu (1996-1997), bivšoj Jugoslaviji (1991-1999), Avganistanu (od 2002) Iraku (od 2003), Libiji (od 2011), Siriji (od 2011) itd.

Može se očekivati da će se nastaviti trend vođenja oružanih sukoba u kojima države i njihove oružane snage ne učestvuju ili učestvuju na samo na jednoj strani. Posebno, s obzirom na faktički porast uloge i značaja transnacionalnih kompanija koje imaju ogromna sredstva i mnoštvo radnika širom sveta i činjenicu da one sve više dobijaju obrise međunarodnog subjektiviteta (Krivokapić, 2017, str. 110-127) mogu se očekivati ratovi u kojima će učestvovati korporacije, bilo angažujući borce privatnih vojnih kompanija i plaćenike, bilo preko sopstvenih snaga bezbednosti. Jer, one imaju snažan interes – sticanje po svaku cenu što većeg profita, a sa

druge strane usled svoje ogromne finansijske moći u stanju su da kupe najsavremenije oružje, angažuju profesionalne borce po svom izboru, podmite razne međunarodne i državne funkcionere itd.⁷ Uostalom, i postojeće privatne vojne kompanije su neka vrsta transnacionalnih korporacija.

Sa druge strane, premda se kao jedna od najvećih osobenosti savremenih („novih“) ratova ističe upravo to da su strane u sukobu sve više razni nedržavni subjekti, to zapravo i nije tolika novost. U pitanju je pre kvantitet, a ne kvalitet - sve je veći udeo oružanih sukoba u kojima su makar na jednoj strani nedržavni subjekti, ali to je zato što je sve manje međudržavnih ratova, a ne zato što je reč o nekoj novini. Dovoljno je podsetiti se pravog rata 73-71. pre n.e. između Rima i Spartaka i njegove vojske, mnogobrojnih građanskih ratova u antičkom svetu, tzv. privatnih ratova u srednjem veku itd. Istorija je zabeležila i ratove koje su vodili privredni subjekti, kao npr. Hanzeatska liga (savez trgovačkih cehova koji je imao monopol trgovine na severu Evrope i, između ostalog, ratovao protiv Danske 1361-1370), Britanska istočnoindijska kompanija (deoničarsko društvo koje je 1748-1849 vodilo niz ratova) itd.

5.5 Razlozi za rat

Vekovima su ratovi vođeni zbog pretvaranja stanovništva osvojene zemlje u robove, pljačke, lične netrpeljivosti vladara itd. a naročito zbog zauzimanja i pripajanja tuđe teritorije.⁸ Premda se neki od pomenutih razloga odnosno ciljeva ni danas ne mogu isključiti, savremeni oružani sukobi uglavnom ne počinju zbog njih, pa ni radi osvajanja tuđe teritorije. Oni se sve više vode zbog čisto političkih (rušenje određenog režima, borba za prevlast u odnosnom delu sveta) ili ekonomskih razloga (kontrola nad proizvodnjom i transportom nafte, plemenitih metala i slično).

Poznata je krilatica da je XIX v. bio vek ratova za kolonije, XX - vek ratova za naftu, a da će XXI biti

⁷ Već sada od 100 ekonomski najjačih subjekata sveta samo 31 su države, a čak 69 kompanije. Njihova dominacija je još očiglednija ako se uzme u obzir 200 ekonomski najjačih subjekata sveta, među kojima su samo 43 su države, a čak 157 kompanija. („60 of the 100 richest entities on the planet are corporations, not governments, figure show“, 2018).

⁸ Premda se ponekad mogu i pokopiti, razloge za rat ne treba mešati sa povodom za rat, pod kojim se ima u vidu neposredni spoljni događaj koji opravdava odnosno provocira započinjanje rata (Krivokapić, 2017, str. 568-572).

vek ratova za vodu, odnosno u drugoj verziji da se u XIX v. ratovalo za "žuto" (pravo zlato), u XX za "crno" (naftu) a da će XXI vek biti vek ratova za "plavo zlato" (vodu). I zaista, mnogi predviđaju ozbiljne oružane sukobe zbog nestašice vode za piće koja je od kritičnog značaja za opstanak i ekonomski razvoj ljudi i država, a čije zalihe su neravnomerno raspoređene i nisu u skladu sa brojem i potrebama stanovništva raznih delova planete. Studije UN već sada registruju oko 300 područja, pre svega u Africi i na Bliskom istoku, na kojima postoji realna opasnost izbijanja sukoba zbog vode.

Dovoljan primer je Irak koji leži na nafti, ali u pogledu snabdevanja vodom u mnogome zavisi od svojih suseda – Turske, Sirije i Irana. U zemlje s najmanjim zalihama vode za piće spadaju i: Bahami, Katar, Kuvajt, Jordan, Libija, Saudijska Arabija, Maldivi, Sejšeli itd. (Wouters, 1997, pp. XIII-XIV).

5.6 Objava rata

U prošlosti ratovi su počinjali objavom rata, što znači formalnim jednostranim aktom kojim jedna država saopštava drugoj da se od određenoj trenutka sa njom nalazi u ratnom stanju.

Ovaj institut nastao je još u antičko doba, a poseban značaj dobio je u klasičnom međunarodnom pravu po kome je objava rata bila obavezna, s tim da je rat koji bi bio započet bez nje smatran nezakonitim i nelegitimnim. Premda je, razume se, tokom istorije mnoštvo ratova početo bez objave, ona je bila redovna ustanova. Uostalom, i Prvi svetski rat otpočeo je objavom rata Srbiji od strane Austro-Ugarske, na šta je usledila lavina objava rata među drugim državama. Premda su mnogi sukobi koji su ga sačinjavali početi bez nje (radi sticanja početne vojne prednosti zbog faktora iznenađenja) ili je ona usledila tek nakon što je sukob već otpočet, objava rata korišćena je i u Drugom svetskom ratu (Krivokapić, 2017, str. 572-575).

U naše vreme, kada Povelja UN zabranjuje ne samo upotrebu sile već i pretnju silom, jedna od karakteristika ratova je da počinju bez objave. Početi oružani sukob formalnom objavom rata značilo bi samim tim javno priznati odgovornost za agresiju, a time i prizvati međunarodne sankcije.

Ne samo da se više ne pribegava objavi rata, već države koje počinju oružane sukobe, uglavnom izbegavaju da ih imenuju ratovima i radije koriste druge nazive („kampanja“, „angažovanje“, „humanitarna intervencija“, „antiteroristička akcija“, i slično) nastojeći da zamagle suštinu onoga što se događa. Stoga nije retko da jedna strana negira da postoji rat odnosno ratno stanje, dok druga (žrtva agresije) upravo to ističe u prvi plan. Jedan od primera iz savremene prakse je NATO agresija na SR Jugoslaviju (1999) koja je po svemu bila pravi rat, ali države agresori to nikada nisu priznale.

5.7 Načini i sredstva vođenja rata

Savremeni ratovi se ne vode na frontalan način, direktnim sukobom velikih vojnih jedinica, a tim pre čitavih armija. Opšte uzev, nema kao u prošlosti odlučnog sudara (bitke ili boja) kojim se rešava ishod rata, već se vodi veliki broj većih ili manjih okršaja. Takođe, uglavnom više nema borbi prsa u prsa, rovovskog rata i slično. Danas se sve više ratuje sa velike daljine (dalekometna artiljerija, bombardovanje sa velikih visina, raketiranje sa udaljenosti od po nekoliko stotina pa i hiljada kilometara, upotreba bespilotnih letelica i slično). Ako je reč o operacijama na kopnu, sve su ređe velike pešadijske i tenkovske bitke, a sve više je munjevitih akcija specijalnih jedinica u pozadini protivnika i sličnih operacija nekonvencionalnog ratovanja.

Polazeći od činjenice da su sve su češći tzv. nekonvencionalni odn. mešoviti ratovi, u kojima se samostalno ili uz uobičajene koriste i posebni načini vođenja borbe i nova oružja, u teoriji i praksi pojavili su se razni nazivi za ove sukobe, kao što su: „ratovi četvrte generacije“, „sukobi niskog intenziteta“, „neregularni sukobi“, „hibridni ratovi“ itd. Ima mišljenja da će klasični, konvencionalni ratovi u velikoj meri izgubiti značaj, te da će upravo ovaj novi tip sukoba obeležiti vreme koje je pred nama (White, 1996, pp. 51-59; Arreguin-Toft, 2001, pp. 93-128; Lind, 2004, pp. 12-16; Echevarria II, 2005; Hoffman, 2007; Jordan, 2008; Hurley, 2009; Jayachandran, 2009, pp. 161-193; Winter, 2011, pp. 488-514; Vračar, Tikhovy, 2018, pp. 317-342).

Premda se primeri toga mogu naći na raznim stranicama istorije, savremeni ratovi se više nego ikada ranije pripremaju i dobijaju i pre nego što

počnu i sve češće vode samo onda kada je pobjeda unapred osigurana. Dobar primjer je napad SAD i njihovih saveznika na Irak 2003, kome je prethodilo podizanje medijske prašine o tome da Saddam Husein navodno poseduje oružje za masovno uništenje koje se sprema da ustupi teroristima za napade na SAD. Na toj osnovi otpočet je rat za koji je bez ikakve dileme bilo jasno da će biti dobijen.

Za naše vreme posebno je karakterističan tzv. specijalni rat, pod kojim se podrazumeva skup organizovanih, dobro pripremljenih i usklađenih akcija, mera i postupaka političke, ekonomske, psihološko-propagandne, obavestajno-subverzivne, a tek u izuzetnim situacijama i u ograničenoj meri, i vojne prirode, koji se preduzimaju protiv neke države ili grupe država s namerom da se postigne važan cilj koji se razlikuje od slučaja do slučaja, ali najčešće svodi na mešanje u političke, ekonomske i društvene odnose date države, njenu destabilizaciju, gušenje nacionalnooslobodilačkih pokreta i slično (Gažević, 1975, str. 7).

Više nego ikada za konačan uspeh u ratu skoro podjednaku važnost kao pobjeda na bojnopolju imaju određeni oblici ratovanja, koji sami po sebi ne znače primenu oružane sile. Neki među njima nastali su u naše vreme, uporedo sa naučnim i tehnološkim napretkom. Misli se na ekonomski rat, psihološki rat, medijski rat, informacioni rat, kibernetički (sajber) rat i slično.

Razne psihološke igre, lažne optužbe, falsifikovanje činjenica, podmetanja itd. i ranije su korišćeni za započinjanje rata, ali i tokom njihovog trajanja (optuživanje druge strane da vrši ratne zločine i slično). Međutim, u naše vreme tehnološke i informacione revolucije sve to je dobilo neviđene razmere. Danas nije nikakav problem montirati i odmah u svet pustiti (preko konferencije za štampu, Interneta itd.) bilo kakvu lažnu informaciju i navodne dokaze koji i pre nego što su stvarno provereni začas oblete planetu i koje je onda, razume se, mnogo teže demantovati.

Kada je reč o ratovima u kojima učestvuju velike sile, primetno je nastojanje da se sukob sve više sa odmeravanja snaga, svede na običnu egzekuciju nemoćnog protivnika, bez izlaganja opasnosti sopstvenih trupa. Svaki rat u istoriji, pa i između nejednakih protivnika, podrazumeva je

određeni rizik za sve učesnike, uključujući vojne komandante, pa i o same vladare. Umesto toga, u naše vreme nastoji se da se protivnik prvo razoruža tako što će mu krstarećim raketama, bespilotnim letelicama i na druge načine biti uništeni protivvazдушna odbrana, komandni centri, sredstva komunikacije itd. Pri tome oni koji izvode ove akcije, tačnije upravljaju ovim sredstvima (operateri) bezbedno i udobno sede nekoliko stotina pa i hiljada kilometara daleko – protivnik čak ni ne zna gde su. Kad se na ovaj način neprijatelj učini bespomoćnim, onda se, uz raketiranje, pristupa masovnom bombardovanju sa bezbednih visina. Tu zapravo ni nema rata (oružanog sukoba) već je na delu jednostrano ubijanje i razaranje.

Pa ipak, moramo primetiti da ne vidimo suštinske izmene u načinu vođenja rata. Upotreba špijunaže, širenja dezinformacija, raznih ratnih lukavstava itd. može se pratiti tokom čitave istorije ratovanja. Isto je i sa isticanjem da se ratovi danas vode asimetrično, uz upotrebu nekonvencionalnih načina itd. – i to je odavno već viđeno. Dovoljno je podsetiti da gerilski rat nije inovacija našeg vremena. Tako su ratovali još Sumerci protiv Akađana (oko 2300. pre n. e.), Egipćani protiv Hiksa (XVIII–XVI v. pre n. e.), Kaskijci protiv Hetita (XV v. pre n. e.), Skiti protiv Persijanaca (512. pre n. e.), rimski diktator Fabijus protiv Hanibala (217. pre n. e.), razni narodi protiv Rimljana (Luzitanaci 147-139. pre n. e.; Parćani u sedam ratova, vođenih od 54. pre n. e. do 218. n. e.; Gali 52. pre n. e.; itd.).

Ono što jeste novo u savremenim i budućim ratovima su principijelno nova sredstva ratovanja (oružja) kao npr. nuklearna, geofizička, laserska, psihotronska, genetska itd., koja su rezultat naučnih i tehničkih dostignuća. Ipak, mora se priznati i to da su mnoga od njih još uvek u fazi ispitivanja ili se ne primenjuju u praksi. Opšte uzev, savremeni ratovi se i dalje vode konvencionalnim oružjem. Ono je sve savršenije i sve ubojitije, ali ne predstavlja suštinsku novinu. Čak i biološka i hemijska oružja, koja spadaju u oružja za masovno uništenje, korišćena su još u antici i kasnijim periodima (Krivokapić, 2017, str. 678-685). Međutim, i kada je reč o novim oružjima, može se govoriti o novim vidovima rata, ali ne i o novim ratovima kao pojavama. I pre su se javljala suštinski nova oružja koja su dramatično

promenila ono što se dešavalo na bojnopolju – vatreno oružje, posebno artiljerija, tenkovi, vazduhoplovi, podmornice... U skladu s tim pojavile su se mnoge osobenosti vezane za upotrebu tih oružja (vazdušni rat, podmornički rat itd.) a na toj osnovi i odgovarajuće nove norme međunarodnog prava. Pa ipak, nova oružja nisu dovela do promene suštine rata, ona je ostala ista.

5.8 Borci

Borci su lica koja na osnovu nacionalnog i međunarodnog prava ovlašćena da direktno učestvuju u neprijateljstvima. Borac ima pravo da koristi oružje i napada, uništava i zarobljava neprijatelja, kao što i sam (za razliku od civila) može zakonito biti predmet neposrednog napada, i što u slučaju zarobljavanja ima pravo na zaštitu koju međunarodno pravo obezbeđuje ratnim zarobljenicima.

U prošlosti status borca imali su samo pripadnici regularnih trupa zaraćenih država. Svi drugi učesnici sukoba smatrani su nezakonitim borcima i protivnička sila koja ih zarobi bila je slobodna da prema njima postupa sa svom strogošću, pa i da ih liši života.

U savremenim ratovima, a u skladu sa važećem međunarodnim pravom, borci nisu samo pripadnici regularne armije, već svi oni koji zadovoljavaju propisane uslove - da imaju na čelu ličnost odgovornu za svoje potčinjene; da imaju stalan znak za razlikovanje koji se može raspoznati na rastojanju; da otvoreno nose oružje; i da se pri svojim operacijama pridržavaju zakona i običaja rata.⁹ S obzirom na specifičnosti savremenih ratova u kojima su se pojavile nove kategorije boraca, Protokol I (1977) uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) u čl. 43-44 proširio je pojam borca i, štaviše, omogućio da jedno lice menja svoj status, tako da se pod određenim uslovima smatra borcem kada je angažovano u napadu ili u vojnoj operaciji ili u pripremi za napad, a van toga da se smatra civilom i uživa zaštitu koja se priznaje civilima (Krivokapić, 2017, str. 612-654).

⁹ Čl. 1 Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu, uz IV Hašku konvenciju (1907).

¹⁰ Čl. 8/2/b/26. Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda (1998).

Praksa pokazuje da u savremenim oružanim sukobima u velikoj meri učestvuju razne paravojne formacije i uopšte lica koja nisu deo regularne armije, te da je među njima sve više žena. Posebno, premda je međunarodnim ratnim i humanitarnim pravom, ali i međunarodnim krivičnim pravom¹⁰ zabranjeno da se deca mlađa od 15 godina regrutuju u nacionalne oružane snage ili koriste za aktivno učestvovanje u borbama, u mnogim sukobima u velikom broju učestvuju deca, neka od kojih imaju samo 8 ili tek malo više godina (Drumbl, 2012; *Child Soldiers International Annual Report 2017-18*).

5.9 Civili

Iako su civili uvek bili uzgredne žrtve svakog rata, njihova stradanja su u naše vreme, opšte uzev, veća nego u prošlosti. Premda su oružja sve preciznija, što bi trebalo da jamči poštedu civila i civilnih objekata, intenzitet borbenih dejstava, snaga oružja itd. dovode do velikih civilnih žrtava. Smatra se da je u Prvom svetskom ratu udeo civilnog stanovništva u ukupnom broju žrtava bio 5-10%, da je u Drugom svetskom ratu porastao na 45-50%, u Korejskom (1950–1953) na 85% i Vijetnamskom ratu (1964–1973) na 90%. Istine radi, ima i mišljenja da je smrtnost civila u današnjim ratovima manja nego u vreme Hladnog rata (Melander, Öberg, Hall, 2009, pp. 505-536; Lacina, 2006, pp. 277-280) ali čak i ako je tako, i sukobi iz tog perioda spadaju u ono što smatramo savremenim ratovima. Sa druge strane ima i onih koji dokazuju da je startna procena o 90% civilnih žrtava savremenih ratova nerealna; zatim objašnjavaju da ako je i postojala u nekim sukobima, takva proporcija nije svojstvena svim ratovima; a onda kao potvrdu navode statistike nekih savremenih ratova u kojima je udeo civilnih žrtava neuporedivo niži - tako je npr. odnos civilnih i vojnih žrtava u ratu u Bosni i Hercegovini bio 2:3, a u Iraku 3:1 (Roberts, 2010, pp. 115-113).

Pa ipak, čak i ako se prihvati da su ranije procene bile preterane i ako se ostave po strani neke izuzetne situacije kakva je bio npr. Foklandski rat,¹¹ sve statistike pokazuju da bez obzira na

¹¹ Rat između Velike Britanije i Argentine oko Folklandskih ostrva koji je trajao od 2. aprila do 14. juna 1982) u kojem su Britanci imali 255 mrtvih i 755 ranjenih, a Argentinci 633 mrtvih i 1.657 ranjenih. Zbog specifičnosti rata (vođen uglavnom na moru, u

zaštitu koju im jamči međunarodno pravo oružanih sukoba, u naše vreme u ratovima strada daleko više civila nego pripadnika oružanih snaga. S pravom se zapaža praksa pokazuje da su zapadne vojske pre svega zabrinute za živote svojih vojnika i da su u tu svrhu spremne da rizikuju živote mnogih civila (Cohen, 2010, p. 3).

Posebno, danas, kada mediji začas prenose slike širom sveta, razne terorističke, fanatičke, paravojne i slične formacije svesno napadaju civile i vrše nad njima užasne zločine, da bi skrenule pažnju na sebe, zastrašile drugu stranu i slično. Dovoljno je podsetiti na užasna pogubljenja civila i zarobljenika (odsecanjem glave, spaljivanjem itd.) koja su počev od 2014. u Iraku i Siriji vršili borci tzv. Islamske države (ISIL) da bi odmah te jezive video materijale prosledili medijima odnosno postavili na Internet. Užasnih ratnih zločina protiv civila je, razume se, bilo tokom čitave istorije, ali ovde je na delu nastojanje da se oni iskoriste kao poseban vid psihološkog oružja. Istina, ni to nije ništa novo, samo je drugačiji metod u smislu da se koriste sredstva masovne komunikacije.

5.10 Rat i međunarodno pravo

Odnos između savremenih međunarodnih ratova i međunarodnog prava može se posmatrati u nekoliko ravni.

Pre svega, dok je u prošlosti pribegavanje sili oružja bilo dozvoljeno, pa je čak pravo na rat (*jus ad bellum*) odnosno na vođenje rata (*jus belli gerendi*) smatrano obeležjem suverenosti svake države, pozitivno međunarodno pravo zabranjuje silu u međunarodnim odnosima, a time i rat. Jedini izuzeci su u slučaju samoodbrane i kolektivnih mera koje određuje Savet bezbednosti UN, ali tu se zapravo ne radi o ratu (njegovom započinjanju) već o odgovoru na agresiju (rat koji je počeo neko drugi).

S obzirom na to javili su se pokušaji da se ova zabrana zaobiđe, od kojih su najpoznatiji pozivanje na pravo tzv. humanitarne intervencije, preventivne samoodbrane, rat protiv terorizma i slično. Deo teorije stavio se u funkciju politike velikih sila pokušavajući da argumentuje kako se

međunarodno pravo izmenilo u smislu da priznaje ove oblike izuzetka od zabrane sile ili makar da ga treba u tom pravcu promeniti. Ova nastojanja ne mogu se prihvatiti ne samo zbog toga što su protivna postojećem međunarodnom pravu i uz to nemoralna (jer bi prava o kojima je reč realno koristile samo velike sile) već i zato što bi to bio put u stalne i beskonačne sukobe (Krivokapić, 2011, str. 567-619).

Druga bitna karakteristika je da je međunarodno ratno i humanitarno pravo sve razvijenije. Ono je velikim delom kodifikovano, a stalno se javljaju nove konvencije koje zabranjuju određena sredstva i metode ratovanja. Problem je, međutim, što niz država, uključujući pojedine velike sile nisu ratifikovale sve te sporazume i stoga se ne smatraju njima vezanim.

Sledeći bitan momenat je činjenica da premda se međunarodno ratno i humanitarno pravo sve više razvija ono istovremeno sve više zaostaje za životom. Stalno se javljaju nova oružja (sredstva) i novi načini (metodi) ratovanja koji nisu regulisani međunarodnim pravom, te je u najmanju ruku sporno da li su dozvoljeni. Toga je bilo i ranije, ali je napredak u vojnoj tehnici i tehnologiji danas takav da je teško pratiti ga.

Posebno veliki problem je činjenica da ima previše primera nekažnjelog kršenja pravila ratnog i humanitarnog prava. Premda su ona razvijena više nego ikada pre, pa čak i kodifikovana, a uz to su formirani i posebni međunarodni krivični sudovi, nadležni da sude za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, praksa pokazuje da se sukobljene strane često ne libe da krše ta pravila, pored ostalog i da civile i civilne objekte uzimaju kao neposredan objekat napada, ne poštuju zaštitu ratnih zarobljenika itd. Tu nije reč o nesavršenosti samog prava, već o tome da u nekim slučajevima nije moguće obezbediti njegovo poštovanje. Stoga mnogi ratni zločini ostaju nekažnjeni, posebno oni koji se mogu pripisati snagama velikih sila. Pored toga, Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata (1949) i protokoli uz njih (1977) koji su osnova čitavog savremenog ratnog i humanitarnog prava obavezuju prvenstveno države. Pitanje je kako

okršajima ratnih brodova i vojnih vazduhoplova) stradalo je izuzetno malo civila – ukupno 19, od čega 16 argentinskih civilnih mornara i, sa druge strane, 3

britanska stanovnika Folklanda koje su greškom ubili sami Britanci.

obezbediti njihovo poštovanje od strane nedržavnih subjekata kao što su terorističke organizacije, naoružane kriminalne grupe, privatne vojske i slično (Kleffner, 2011, pp. 443-461).

Sa druge strane, dobro je što se iz ugla međunarodnog prava sve više briše razlika između međudržavnih i unutrašnjih (građanskih) ratova u primeni pravila ratnog i humanitarnog prava. Dok su u prošlosti građanski ratovi bili unutrašnja stvar odnosne države, sada i u tim sukobima moraju da se poštuju pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava; oni koji krše ta pravila snose individualnu krivičnu odgovornost pred nacionalnim sudovima država, ali sve više i pred međunarodnim krivičnim sudovima; itd.

6 POKUŠAJ ODREĐENJA RATA

Već iz napred izloženog moglo se zaključiti da rat ima različita lica i da ih je menjao tokom istorije. Još složenija slika isplivava kada se u obzir uzmu klasifikacije ratova, koje ukazuju na razne oblike savremenih oružanih sukoba.

Premda je, razume se, svaka podela ne samo relativna, već i subjektivna, ratovi se mogu klasifikovati:

1. *prema prostoru na kome se odvijaju*: na međunarodne i nemeđunarodne (građanske); na lokalne, regionalne i svetske; na kopnene, pomorske, vazdušne i kosmičke;
2. *s obzirom na motive i ciljeve tj. uzrok rata i ono što se njime želi postići*: na verske, ideološke, ratove za nasleđe, itd.; na pravedne i nepravedne; na ograničene, one sa ograničenim ciljem i totalne; na agresorske i odbrambene (oslobodilačke);
3. *po načinu vođenja*: na ofanzivne i defanzivne; na konvencionalne i nekonvencionalne; a mogu se izdvojiti i
4. *posebne vrste rata* - hladni rat, specijalni rat, oružana intervencija (Krivokapić, 2017, str. 471-535).

Razume se, moguće su i drugačije klasifikacije (npr. Vité, 2009, pp. 69-94; Akande, 2012, pp. 32-116).

Ovde je bitno je sledeće:

1. rat ima mnoštvo pojava oblika, pa otuda i uočavanje razlike između njih;

2. prema u osnovi istom kriterijumu mogu se izvršiti različite podele;
3. u okviru izloženih kategorija moguće su dalje podele – tako se npr. u okviru nekonvencionalnog rata mogu razlikovati gerilski, asimetrični, ekološki, ABH itd. ratovi;
4. sve pomenute podele služe da približe rat i omoguće njegovo potpunije i bolje razumevanje i istovremeno pokazuju koliko je rat složena, heterogena i promenjiva kategorija.

Sve to svedoči koliko je teško, ako ne i nemoguće formulisati univerzalnu definiciju koja bi se odnosila na sve ratove.

Posebno treba istaći da se o ratu može govoriti u širem i u užem smislu, da je jedna ista situacija ili vrsta situacije za neke države rat, a za druge nešto drugo itd. Dobar primer je tzv. oružana intervencija, koju države koje intervenišu skoro uvek izbegavaju da okarakterišu kao rat, dok je, naprotiv, za zemlju protiv koje se interveniše i njen narod, u pitanju pravi rat, sa svim posledicama koje iz toga proističu.

Tome treba dodati da se rat može posmatrati iz raznih uglova. Shodno tome razlikovaće se i njegovo određenje. Vojna lica će ga definisati na jedan način, politikolozi na drugi, sociolozi na treći, kulturolozi na četvrti itd.

Mi ćemo ovde pokušati da ponudimo neku makar uslovnu definiciju iz ugla međunarodnog prava. Ona bi, po nama, trebalo da obuhvati sledeće elemente:

1. regulisanost međunarodnim pravom;
2. činjenicu da je reč o nekom obliku organizovane borbe;
3. određeno trajanje sukoba;
4. ukazivanje na to da se koristi neko oružje;
5. isticanje da je reč o sukobu u kojem na jednoj ili svim stranama učestvuju države ili drugi subjekti međunarodnog prava;
6. zahtev da postoje ozbiljne posledice u vidu ljudskih žrtava i razaranja;
7. ukazivanje na to da je reč o sukobu radi ostvarenja nekog važnog interesa.

Spajajući te elemente u jedno, dolazimo do definicije prema kojoj je rat: *međunarodnim pravom regulisana dovoljno dugotrajna organizovana borba u kojoj na jednoj ili svim*

stranama učestvuju države ili drugi subjekti međunarodnog prava, koji koristeći neko oružje nanose značajne žrtve i razaranja drugim takvim subjektima, a radi ostvarenja nekog važnog političkog, ekonomskog ili drugog interesa.

Na prvi pogled problem je rešen i možemo da zadovoljno trljamo ruke. Međutim, nije tako. Predložena definicija ima niz slabosti koje i sami uočavamo.

Pre svega ona je data iz ugla međunarodnog prava, što znači da je u izvesnom smislu jednostrana. Pored toga, premda verovatno može da se odnosi na većinu ratova, bilo bi suviše pretenciozno verovati da obuhvata sve oblike rata. Konačno, radi njenog stvarnog razumevanja, ali i uočavanja prisutnih nedorečenosti i dilema, potrebno je posebno se osvrnuti na svaki od elemenata koji je čine. To ćemo i učiniti.

6.1 Međunarodnopravno regulisanje

Rat je društvena pojava koja na razne načine regulisana međunarodnim pravom. Zapravo neke od prvih normi međunarodnog prava, nastale još u dalekoj prošlosti, bile su upravo iz materije ratnog i humanitarnog prava (Krivokapić, 2006, str. 28-30). Mnoga pitanja (npr. status nekih novih oružja) nisu uređena međunarodnim pravom, ali sam rat jeste, on je jedan od najvažnijih instituta tog prava.

6.2 Organizovana borba

Rat je organizovano nasilje, ali ne svako takvo nasilje, već samo ono koje podrazumeva oružanu borbu. Čak i ako je upotrebljena oružana sila, nema rata ako nema borbe, sukoba. Tako npr.

teško da ćemo govoriti o ratu u slučaju kada napadnuta država odmah kapitulira (tu će postojati agresija, ali nema rata), kada se angažovane oružane snage jedne strane odmah predaju,¹² kada neko jednim moćnim napadom pobije sve protivnike ne pruživši im šansu da se brane¹³ i slično.

6.3 Dužina trajanja

Čim se govori o borbi, prirodno se nameće pitanje koliko ona mora da traje da bi se moglo govoriti o ratu. Tu nema pravila. Neki ratovi su trajali vekovima, drugi ni čitav sat.¹⁴

Među onima koji su veoma dugo trajali i prouzrokovali ogromne žrtve su Arauko rat (1536-1881) između kolonijalne Španije i naroda Mapuče, na tlu današnjeg Čilea (koštao je života oko 40.000 Španaca i 60.000 njihovih saveznika iz redova Indijanaca i oko 90.000 pripadnika naroda Mapuče), Stogodišnji rat između Engleske i Francuske (1337-1453) koji se vodio više od 116 godina i proizveo oko 3 miliona žrtava i Tridesetogodišnji rat (1618-1648) koji je sa oko 10 miliona žrtava opustošio tadašnju zapadnu Evropu.

Najkraćim u istoriji smatra se britansko-zanzibarski rat (1896) koji je trajao samo 38 minuta za koje vreme je od kanonade sa 5 britanskih ratnih brodova stradalo oko 570 Zanzibaraca. Kratko su trajali i mnogi drugi ratovi, kao npr. između Jemena i Eritreje u kojem je za 3 dana (15-17.12.1995) poginulo 12 ljudi na strani Eritreje i 15 na strani Jemena; između Džibutija i Eritreje u kojem je za 4 dana (10-13.6.2008) poginulo 44 ljudi na strani Džibutija i oko 100 na

¹² Primer je zauzimanje nenaseljenog ostrvca *Perehil* kako ga zovu Španci odn. *Leila*, kako ga zovu Marokanci, koje je predmet dugogodišnjeg spora između Španije i Maroka. Kada se 2002. grupa od 8 marokanskih podoficira iskrcala na njemu, podigla tamo osmatračnicu i razvila zastavu svoje zemlje, Španija je odmah protiv njih angažovala specijalne kopnene jedinice, avione, helikoptere, i ratne brodove. Incident je, srećom prošao bez bez žrtava – marokanskih podoficiri su zarobljeni bez borbe i istog dana pušteni.

¹³ Npr. kada bi neka država bacila atomsku bombu na neku malu ostrvsku zemlju i time pobila sve njene stanovnike, moglo bi se govoriti o agresiji, zločinu protiv čovečnosti, pa čak i genocidu, ali je pitanje da li bi bilo

ispravno nazvati to ratom, upravo zbog odsustva otpora tj. borbe.

¹⁴ Ovde, razume se, isključujemo situacije u kojima je postojao samo privid rata, samo formalni rat zato što je npr. izvršena objava rata pri čemu nije bilo nikakvih okršaja. Primer je rat između Crne Gore i Japana, koji je počeo tako što je 1904. u vreme rusko-japanskog rata (1904-1905) Crna Gora kao tradicionalni saveznik Rusije objavila rat Japanu, a koji je formalno završen tek 2006. istovremeno s japanskim priznanjem Crne Gore kao suverene države. Ako se ne računa učešće crnogorskih dobrovoljaca u ruskoj armiji, za čitavo to vreme stvarnog oružanog sukoba između dve zemlje nije, razume se, bilo.

strani Eritreje; između Rusije i Gruzije u kojem je za 5 dana (7-12.8.2008) po ruskim izvorima poginulo 67 ljudi na strani Rusije i oko 3.000 na strani Gruzije, a po gruzinskim izvorima, manje od 400 na strani Rusije i 412 na strani Gruzije); između Izraela i arapskih država (Egipat, Jordan Sirija i Irak) koji se vodio 5-10.6.1967, te je ostao poznat kao Šestodnevni rat, za koje vreme je poginulo blizu 1.000 Izraelaca i oko 18.000 njihovih protivnika; između Ugande i Ruande koji je za takođe 6 dana (5-10.6.2000) odneo najmanje 3.000 ljudskih života; indijsko-pakistanski rat koji je trajao 13 dana (3-16.12.1971) sa više od 1.000 žrtava među Indijcima i oko 8.000 među Pakistancima; itd. Ovi primeri svedoče da i kratkotrajni ratovi mogu da imaju srazmerno velike žrtve.

6.4 Upotreba oružja

Rat je oružani sukob, upotreba oružja je po prirodi stvari njegov neizbežan deo. Preciznije rečeno, za rat je karakteristično da se primenjuju određena sredstva (oružja) i metodi (načini) ratovanja.

Ako je jasno da se radi o ratu kada se, uz ispunjenje drugih uslova, koristi klasično, konvencionalno oružje, može se javiti pitanje da li je u pitanju rat ili je posredi nešto drugo kada se pribegava nekoj drugoj vrsti oružja. Takođe, problem može nastati i u vezi sa tim šta se zapravo ima u vidu pod oružjem. Premda su mogući razni pristupi (Krivokapić, 2017, str. 108-124) ovde o oružju govorimo u njegovom užem značenju, svodeći ga na sredstva ratovanja, što znači ona sredstva koja su izmišljena i proizvedena sa ciljem da se koriste u ratu protiv neprijatelja, za njegovo ubijanje i povređivanje, razaranje i uništavanje njegovih objekata i nanošenje mu druge velike štete.

Pored oružja u najužem smislu (puška, mitraljez, tenk itd.) tu spadaju i sredstva koja sama ne nanose neposredne gubitke neprijatelju, ali suštinski doprinose tome. Tako se npr. hakovanjem može upasti u centralni kompjuter oružanih snaga protivnika i izdavanjem lažne

zapovesti ili zamenom podataka (unošenjem lažnih karti, lažnih obaveštajnih podataka i slično) postići da protivnik napadne sam sebe (npr. ispali rakete i druge projekte na sopstvene položaje ili naseljena mesta).¹⁵ Pitanje je da li bi se tu moglo govoriti o agresiji, a tim pre o ratu. Smatramo da odgovor mora biti pozitivan jer je suštinski upotrebjeno oružje samo što ono deluje na specifičan način i proizvodi posledice posredno. Ne vidimo bitnu razliku između opisane situacije i slučaja kada se npr. koristi bakteriološko ili neko slično oružje kod koga nema neposrednog fizičkog nasilja između suprotstavljenih strana odnosno ono nije očigledno.

Slična situacija postoji kada se koristi klimatsko odn. geofizičko oružje, npr. veštački izazivaju zemljotresi, cunami, beskonačne kiše itd. sa ciljem da se drugoj strani prouzrokuju veliki ljudski i materijalni gubici. Isto važi i za upotrebu drugih nekonvencionalnih oružja, kao što su psihotronsko, genetsko itd. Njihovom dobro osmišljenom upotrebom rat se može dobiti mnogo lakše, pa i bez ijedne žrtve na strani napadača.

Važno je primetiti da smo ovde imali u vidu upotrebu oružja kao merilo početka rata, što znači kao akt agresije odnosno kao jedan od elemenata za procenu da li se u konkretnom slučaju radi o ratu ili nečemu drugom. Ako rat već traje, upotreba raznih oružja može da promeni karakter rata (npr. da konvencionalni preraste u nuklearni) ali ne utiče na suštinu pojave, tj. na to da se radi o ratu.

6.5 Strane u sukobu

Ratom se može nazvati samo borba u kojoj na jednoj ili svim stranama učestvuju države ili drugi subjekti međunarodnog prava. To je oružani sukob između subjekata međunarodnog prava.

Ovo preciziranje omogućava da se pojasni da se ratom ne smatraju oružane akcije protiv pirata (Krivokapić, 2011, str. 637-716); obračun između kriminalnih bandi, pa čak i ako je masovan i sa velikim brojem žrtava; gušenje pobune u oružanim

¹⁵ Sve razvijene zemlje razvijaju posebne jedinice tzv. "sajber (kiber) ratnika" odn. formiraju "kiber (sajber) vojsku". Pripadnici ovih formacija se borbama mogu nazvati samo uslovno, zato što su u pitanju kompjuterski stručnjaci (tzv. hakeri) koji se nadmeću ("ratuju") za

računarom koristeći Internet. Ipak, njihova uloga može biti nezamenjiva, pa i presudna posebno zato što su kvalifikovani ne samo za defanzivna, već i za ofanzivna dejstva.

snagama neke zemlje koja nije prerasla u građanski rat; i slično.

Problem je što ako je jasno da su glavni subjekti međunarodnog prava i dalje države, a uz njih i međunarodne organizacije, činjenica je da postoje i tvorevine koje liče na pomenute, ali ipak im nešto fali da bi se sa njima izjednačile („kvazidržave“, „kvazimeđunarodne organizacije“) a posebno to što u naše vreme obrise međunarodnog pravnog subjektiviteta sve više dobijaju i neki drugi subjekti, pa čak i pojedinci (Krivokapić, 2017¹, str. 255-518). To čini potrebnim da se u svakom konkretnom slučaju pažljivo ispita ko su strane u sukobu i da li se zaista može govoriti o ratu.

Jedno od pitanja je kako tretirati oružane sukobe protiv terorista, koji strogo uzev nisu subjekti međunarodnog prava. Ipak, ako je reč o nekakvim terorističkim kvazidržavama koje raspolažu brojnim, dobro organizovanim i odlično naoružanim formacijama (pred očima nam je slučaj tzv. Islamske države) suštinski i tu se može govoriti o ratu. Uostalom, takvi entiteti mogu imati i obrise nekakvog međunarodnog suvereniteta – sa njima se, pored ostalog, mogu zaključivati razni sporazumi (o primirju, razmeni zarobljenika i slično), oni u principu mogu biti predstavljeni na nekakvim međunarodnim skupovima (npr. mirovnim konferencijama) i slično.

Poseban slučaj su unutrašnji sukobi. Premda u čistom vidu i dalje imaju niz osobenosti, razlika između njih i međudržavnih (klasičnih) ratova je

sve manja. Ovo kako zbog toga što praksa pokazuje da u njima na razne načine često učestvuju i strane zemlje, tako i zbog činjenice da sa stanovišta međunarodnog prava, i u njima moraju da važe pravila ratnog i humanitarnog prava. O tome je već bilo reči.

Prema nekim istraživanjima, 2018. u svetu su bila aktivna 52 državna sukoba (onih u kojima je uključena makar jedna država) koji su uključivali 36 država (Peterson, Högladh, Öberg, 2019, pp. 589-590; Strand, 2019).

6.6 Žrtve i razaranja

Ratom se može nazvati samo onaj oružani sukob koji uz zadovoljenje drugih uslova, ima za posledicu ozbiljne ljudske žrtve i razaranja. Ovaj element je donekle u vezi sa zahtevom da postoji borba – ako borbe nema, neće biti ni žrtava, ni razaranja.

Sa druge strane, moguće je i da dođe do žrtava i razaranja, ali da njihov obim nisu takvi da bi bilo opravdano govoriti o ratu. To naročito važi za kratkotrajne sukobe, niskog intenziteta, kakav je npr. bio onaj između Jermenije i Azerbejdžana koji je trajao 8 dana (20-27.5.2018) za koje vreme su poginuli po 1 vojnik na obe strane. To nije rat. Isto se može reći i za izolovane okršaje vojnih vazduhoplova¹⁶ i slučajeve obaranja stranih vojnih vazduhoplova,¹⁷ za kratkotrajne oružane intervencije i slično. Primeri iz prakse su upad izraelskih komandosa na aerodrom Entebe u Ugandi (1976) radi oslobađanja talaca iz aviona koji su oteli i tu prizemljili teroristi, koji se pretvorio

¹⁶ Primer je vazdušni boj 10.3.1953. iznad čehoslovačkog sela Merklin u kojem su učestvovala po dva američka i čehoslovačka aviona. Jedan američki avion je oboren, pilot se katapultirao i spustio na teritoriju Nemačke. Čehoslovaci su optužili Amerikance da su povredili njihov vazdušni prostor, dok su ovi tvrdili da su čehoslovački avioni ušli u američku okupacionu zonu i prvi otvorili vatru. SAD su podnele tužbu Međunarodnom sudu pravde, ali je spor ubrzo rešen poravnanjem. Niko u ovom incident nije video rat.

¹⁷ Tako su npr. Sovjeti 1.5.1960. na visini 20.000 m iznad svoje teritorije oborili američki špijunski avion U-2. Ovaj događaj je zahladio odnose između dve zemlje, ali niko u njemu nije video ne samo rat, već ni povod za rat.

Slično je bilo i kada je 24.11.2015. turski lovac na granici sa Sirijom oborio ruski vojni avion. Slučaj je

dodatno iskomplikovan time što je iznad Sirije turkmenska milicija, koja je pod kontrolom Turske, ubila jednog pilota dok se spuštao padobranom (napad na lice koje se spašava padobranom je ratni zločin po međunarodnom pravu). Turska se pravdala time da to nije bio prvi slučaj povrede njenog vazdušnog prostora, da je avion više puta opomenut i da nije znala da je avion ruski. Rusija je, naprotiv, dokazivala da avion nije ušao u vazdušni prostor Turske, a preživeli pilot je izjavio da nikakve opomene nije bilo. Rusija je istakla zahtev da se krivci kazne i uvela sankcije Turskoj, ali nije pribegla nasilnim kontramerama. Odnosi između dve zemlje ostali su zategnuti do juna 2016, kada se turski predsednik Erdogan, u pismu upućenom ruskom predsedniku Putinu izvinio u ime svoje zemlje i izrazio saučešće porodici pilota.

u okršaj sa ugandskim vojnicima (57 poginulih); pucnjava na aerodromu u Larnaki (1978) između kiparskih snaga i egipatskih komandosa poslatih da uhvate dvojicu terorista (ubijeno 15 i ranjeno otprilike još toliko komandosa). U ovim i sličnim slučajevima niko nije video rat.

Naročito se često javljaju razni granični incidenti koji se svode na sporadične oružane provokacije ili okršaje, ali, srećom, obično ne prerastaju u ratove. Tako npr. za vreme njenog sukoba sa zemljama Informbiroa (1948-1953) na granicama Jugoslavije sa Albanijom, Bugarskom, Mađarskom i Rumunijom) dogodilo se 7.877 incidenata u kojima je stradalo 17 jugoslovenskih graničara, pa ipak to nije doživljeno kao rat.

Nastojanje da se utvrde objektivni kriterijumi po kojima bi se rat jasno odvojio od nekih drugih vidova organizovanog nasilja, doveli su do toga da je deo teorije pokušao da utvrdi što preciznije objektivno merljive okvire. Tako u delu literature prevladuje shvatanje da je rat samo onaj oružani sukob u kojem učestvuje makar jedna država i u kojem je za godinu dana poginulo najmanje 1.000 ljudi.

Pri tome se sukobi sa manje žrtava definišu kao *mali* (oni u kojima je u borbama za godinu dana stradalo najmanje 25, ali ukupno manje od 1.000 ljudi) ili *srednji* (oni u kojima je za godinu dana poginulo najmanje 25 ljudi i ukupno najmanje 1.000 ljudi, ali manje od 1.000 u svakoj datoj godini sukoba). (Peck, 1998, p. 26; "Armed Conflict", "War", *Definitions*; Peterson, Höglbladh, Öberg, 2019, pp. 589-590; Strand 2019).

Ovi pristupi su previše subjektivni, premda se naoko oslanjaju na objektivna merila – učešće država i broj poginulih. Odmah nastaje pitanje kada se može govoriti o državi, a kada je reč o nekom sličnom entitetu (slučaj režima koje samo deo međunarodne zajednice priznaje kao državu). Ništa lakše nije ni utvrditi tačan broj stradalih, a posebno uzrok smrti (od ratnih dejstava ili iz drugih razloga) jer obično razni izvori nude bitno drugačije podatke.

Poseban problem je u tome što je granica kada neki sukob prerasta u rat određena sasvim proizvoljno. Doslednom primenom pomenutih kriterijuma ispalo bi npr. da oružani sukob sa velikim razaranjima, koji traje nekoliko meseci, pa i godinu dana, ali u kome je stradalo „samo“ 999

lica nije rat, a da je sukob koji se sveo na samo jedan okršaj (npr. potapanje broda) u kojem je poginulo 1.000 ljudi (dakle, samo jedno lice više) - rat.

Da ova primedba ima smisla svedoče mnogi slučajevi iz prakse. Pored ostalog, po navedenom kriterijumu ispalo bi da Foklandski rat (1982) nije bio rat - jer je stradalo manje od 1.000 ljudi (649 Argentinaca i 258 Britanaca, što znači ukupno 907) a uz to trajao je samo 74 dana. Pa, ipak svi ovaj sukob, s pravom, nazivaju ratom. Uostalom, Britanci su na Foklande uputili flotu od 127 brodova, sa 43 ratna broda, uključujući 2 nosača aviona i 1 atomsku podmornicu; na britanskoj strani angažovano je oko 7.000, a na argentinskoj oko 13.000 vojnika; Britanci su izgubili 7, a Argentinaci 8 ratnih brodova; uz poginule, bilo je i ukupno 2.412 ranjenih (1.657 Argentinaca i 755 Britanaca) itd.

Uostalom, ovaj pristup nije opšte prihvaćen. Čak i oni koji pokušavaju da kategorizaciju oružanog sukoba kao rata vežu za broj stradalih, neretko predlažu druge kriterijume (npr. najmanje 5.000 poginulih).

6.7 Borba koja se vodi radi ostvarenja nekog političkog, ekonomskog i drugog interesa

To je suštinski element svakog rata po kome se on razlikuje od nekih drugih oblika nasilja.

Ipak, u praksi su mogući i tzv. slučajni ratovi, oni koji su otpočeti nenamerno, ljudskom ili mehničkom greškom. Tako je, pored ostalog, svet nekoliko puta bio na ivici „slučajnog“ nuklearnog rata između SAD i SSSR. Bilo je, razume se i stvarnih slučajnih oružanih sukoba između država, za koje se ne može reći da su bili pravi ratovi, ali su lako mogli da u njih prerastu.

Tako je npr. 5.4.1982, tokom rata u Avganistanu, u sklopu akcije protiv mudžahedina i međunarodnih trgovaca drogom, grupa sovjetskih helikoptera izgubila orijentaciju i greškom izbacila desant 13 km u dubini teritorije susednog Irana. Tek tada je shvaćeno da pred njima nije objekat narkotrgovaca i pobunjenika, već iranska asfaltna fabrika. Desant je dobio naređenje da se hitno vrati, ali tada su se pojavila 4 iranska borbena aviona koji su napali prizemljene helikoptere. Sovjetski Migovi koji su pratili čitavu operaciju

imali su na nišanu iranske lovce, ali nisu otvarali vatru, čekajući naređenje iz Moskve. Zato je desant odgovorio vatrom, uspevši da ošteti jedan iranski avion. Čim su se iranski lovci otišli, Sovjeti su se hitno povukli, te je sve prošlo bez žrtava. Incident je izgladen zvaničnim izvinjenjem SSSR-a Iranu. Operacija uništenja baze mudžahedina bila je istog dana uspešno izvedena na drugom (pravom) mestu.

7 ZAKLJUČAK

Na prethodnim stranicama pokušali smo da osvetlimo neka pitanja koja se tiču naziva i elemenata rata, glavnih osobenosti savremenih ratova i, konačno, mogućnosti davanja definicije rata.

Zaključak je da savremeni ratovi imaju niz osobenosti, ali da se suštinski ne razlikuju od prethodnih. U XXI sve se promenilo, pa i ratovi. Ali kao što su još u vreme zore civilizacije postojala prevozna sredstva, oruđa za obradu zemlje itd., premda nije bilo aviona i kombajna, tako isto su i ratovi su imali u osnovi iste bitne elemente kao savremeni oružani sukobi. S tim u vezi, premda se u literaturi govori o nekakvim „novim“ ratovima, pitanje je koliko je to opravdano. Praktično sve vezano za rat postojalo je i ranije, samo u nešto drugačijem obliku ili intenzitetu. Jer rat je u osnovi ista pojava, čak i kada se skriva iza nešto drugačijih oblika i nijansi.

Na osnovu iznetih zapažanja može se zaključiti da je suštinski rat uvek jedno te isto, vid masovnog organizovanog nasilja koje ima određene specifičnosti. A kada je već tako (ako je suštinski uvek reč o istoj pojavi) onda se i njegovo definisanje čini nadohvat ruke.

Pa ipak, ispostavlja se da tu se suočavamo sa problemom koji je teško rešiv. Kao retko koja pojava, rat se može posmatrati sa pozicija mnogih oblasti nauke, iz ugla umetnosti, ali i očima običnih ljudi. Pri tome ga svako vidi i doživljava na svoj način, kao što različito doživljava konkretne ratove (bivše i sadašnje, one u kojima njegova zemlja učestvuje i one u kojima ne učestvuje itd.). Uz to rat ima toliko pojava oblika, vidova i podvidova,

da je praktično nemoguće obuhvatiti ih sve jednom definicijom.

Na prethodnim stranicama ponudili smo moguću opštu definiciju iz ugla međunarodnog prava. Premda smo odmah priznali njenu nesavršenosti i činjenicu da je potrebno objasniti njene elemente, čini se da bi ona u većini slučajeva mogla biti od koristi.

Nezavisno od toga, treba ukazati i na to da se u principu, takođe iz ugla međunarodnog prava, rat može odrediti u užem i širem smislu. U užem smislu, rat je oružani sukob dveju ili više država, radi nasilnog ostvarenja nekog važnog političkog ili drugog interesa. U širem značenju, pored oružanih sukoba između država, pod ratom se imaju u vidu i ozbiljni oružani sukobi unutar granica jedne države (narodnooslobodilački odn. antikolonijalni rat, građanski rat i slično) kao i ozbiljni oružani sukobi koji prevazilaze državne granice, ali u kojima makar na jednoj strani učestvuje subjekt koji se ne može označiti državom (neka kvazi država, velika teroristička organizacija i slično).

Realno gledajući, niti postoji, niti je moguća opšteprihvaćena definicija koja bi bila dovoljno precizna, a opet primenjiva za sve slučajeve. Stoga se, iz ugla međunarodnog prava takvo stanje prevazilazi na tri načina.

S jedne strane, u praksi se posebno daje kvalifikacija svakog konkretnog sukoba u smislu da li je to rat ili nešto drugo. Problem je što često razne strane daju različite kvalifikacije, pa tako isti događaj jedna naziva ratom, a druga nečim drugim (incident, humanitarna intervencija itd.). U principu rešenje može da se traži u tome da se prihvati ocena koju je dao Savet bezbednosti UN. Ipak, iz prakse znamo da ni to nije uvek pouzdan kriterijum, pošto je reč o političkom organu čije odluke su pod velikim uticajem njegovih pet stalnih članova.

S druge strane, pravila međunarodnog ratnog i humanitarnog prava primenjuju se na sve događaje koji imaju obeležja međudržavnog, građanskog ili nekog srodnog oružanog sukoba.¹⁸ To znači da ona važe i kada je sukob suviše malog

¹⁸ Ona se npr. ne primenjuju u oružanom sukobu između dve bande, u oružanom okršaju između policije i neke kriminalne organizacije i slično. To ne znači da tu

ne važe nikakva pravila, ali je činjenica da ne važi međunarodno ratno i humanitarno pravo.

intenziteta da bi se smatrao ratom. Time se, pored ostalog, postiže da se zaštita koju međunarodno pravo obezbeđuje svim žrtvama rata, rasprostire i na one u čije živote je ušao konkretan oružani sukob.

I konačno, da bi obezbedilo da se njegova pravila dosledno primenjuju i, posebno, i time zaštitilo žrtve rata, međunarodno pravo definisalo je ratne zločine i zločine protiv čovečnosti. U principu

odgovornost za njih postoji nezavisno od toga da li su izvršeni u ratu između država ili sukobu u kome su makar na jednoj strani nedržavni subjekti. Reč je o pojedinačnoj krivičnoj odgovornosti pred nacionalnim sudom neke države, ali sve više i pred Međunarodnim krivičnim sudom ili nekim međunarodnim *ad hoc* krivičnim sudom. Razume se, uvek ostaje problem kako obezbediti da se ova pravila primenjuju podjednako na sve bez ikakve diskriminacije i dvostrukih standarda.

CITIRANA DELA

- Akande D. (2012)** „Classification of Armed Conflicts: Relevant Legal Concepts“, in: Wilmshurst Elizabeth (ed.): *International Law and the Classification of Conflicts*, Oxford University Press, pp. 32-116
- “**Armed Conflict**”, “**War**”, **Definitions**, Department of Peace and Conflict Research, Uppsala Universitet, www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/#Warring_party_2
- Arreguin-Toft I. (2001)**: “How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict”, *International Security*, No. 1, pp. 93-128
- Child Soldiers International Annual Report 2017-18**, Child Soldiers International, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/CSI_annual_report_2018.pdf
- Chinkin C., Kaldor M. (2017)** *International Law and New Wars*, Cambridge University Press
- Cohen A. (2010)** *Proportionality in Modern Asymmetrical Wars*, Jerusalem Center for Public Affairs, <http://din-online.info/pdf/jc2.pdf>
- Detter de Lupis I. (2000)** *The Law of War*, Cambridge University Press
- Drumbl Mark A. (2012)** *Reimagining Child Soldiers in International Law and Policy*, Oxford University Press
- Duffield M. (1988)** “Post-modern Conflict: Warlords, Post-adjustment States and Private Protection”, *Civil Wars* No. 1, pp. 65-102
- Echevarria A. J. II (2005)** *Fourth-generation War and Other Myths*, Strategic Studies Institute, <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/pub632.pdf?fbclid=IwAR11Gbj-2EjcZBam5fb2jipi9FYFTHixEexUjGrmT2keGZbM7EL39IYimMY>
- Gažević N. (gl. ur.) (1974)** *Vojna enciklopedija*, tom 7, Beograd
- Gažević N. (gl. ur.) (1975)** *Vojna enciklopedija*, tom 9, Beograd
- Greenwood C. (2008)** „Scope of Application of Humanitarian Law“, in: Fleck Dieter (ed.): *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, pp. 45-78
- Henderson E., Singer D. J. (2002)** „‘New Wars’ and Rumors of ‘New Wars’“, *International Interactions* No. 2, pp. 165-190
- Herfried Münkler (2003)** “The wars of the 21st century”, *International Review of the Red Cross*, No. 849, pp. 7-21
- Herfried Münkler (2004)** *The New Wars*, Polity Press
- Hoffman F. G. (2007)** *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington

- Hooker R.D. Jr. (2005)** "Beyond *Vom Kriege*: The Character and Conduct of Modern War", *Parameters* No. 2, pp. 4-17
- Hurley W.J. et. al. (2009)** *Non-Kinetic Capabilities for Irregular Warfare: Four Case Studies*, Institut for Defense Analyses
- Jayachandran J. C. (2009)** "Evolution of War into the Fourth Generation: A Historical Perspective", *CLAWS Journal*, Winter, pp. 161-193
- Jordan D. et. al. (2008)** *Understanding Modern Warfare*, Cambridge University Press
- Kaldor M. (2006)** *New and Old Wars*, Polity Press
- Kaldor M- (2013)** „In Defence of New Wars“, *Stability* No. 1, pp. 1-16
- Kalyvas S. N. (2001)** „'New' and 'Old' Civil Wars: A Valid Distinction?“, *World Politics*, No. 1, pp. 99-118
- Kegli Č. V., Vitkof J. R. (2004)** *Svetska politika – trend i transformacija*, Beograd
- Kleffner J. K. (2011)** "The applicability of international humanitarian law to organized armed groups", *International Review of the Red Cross* No. 882, pp. 443-461
- Krivokapić B. (2006)** *Međunarodno pravo – koreni, razvoj, perspektive*, Beograd
- Krivokapić B. (2011)** *Aktuelni problemi međunarodnog prava*, Beograd
- Krivokapić B. (2017)** *Mir i rat u međunarodnim odnosima i pravu*, Beograd
- Krivokapić B. (2017¹)** *Međunarodno javno pravo*, Beograd
- Krivokapić B. (2017²)** „Multinacionalne (transnacionalne) kompanije kao subjekti međunarodnog javnog prava“, *Godišnjak fakulteta pravnih nauka*, No. 7, str. 110-127
- Krivokapić B. (2019)** "Dejstvo rata i ratnog stanja na međunarodne odnose država", *Megatrend revija*, No. 2, str. 117-132
- Lacina B. (2006)** "Explaining the Severity of Civil Wars", *Journal of Conflict Resolution*, No. 2, pp. 276-289
- Lazović M., Stišović M., Minić S. (1996)** *Teorija ratne veštine*, Beograd
- Lind W. S. (2004)** "Understanding Fourth Generation War", *Military Review*, September-October, pp. 12-16
- Margolis J. (2004)** "Terrorism and the new forms of war", *Metaphilosophy*, No. 3, 402-413
- Melander E., Öberg M. Hall J. (2009)** "Are 'New Wars' More Atrocious? Battle Severity, Civilians Killed and Forced Migration Before and After the End of the Cold War", *European Journal of International Relations*, No. 3, pp. 505-536
- Mello P. A. (2010)** „In search of new wars: The debate about a transformation of war“, *European Journal of International Relations*, No. 2, pp. 297-309
- Metz S., Cuccia P. (2011)** *Defining War for the 21st Century*, 2010 SSI Annual Strategy Conference Report, Strategic Studies Institute, February, <https://www.files.ethz.ch/isn/126626/pub1036.pdf>
- Mueller J. (2003)** "Policing the Remnants of War", *Journal of Peace Research*, No. 5, pp. 507-518
- Mueller J. (2009)** "War Has Almost Ceased to Exist: An Assessment", *Political Science Quarterly*, No. 2, pp. 297-321
- Newman E. (2004)** „The 'New Wars' Debate: A Historical Perspective is Needed“, *Security Dialogue*, vol. 35, pp. 173-189

- Peck C. (1998)** *Sustainable Peace: The role of the UN and Regional Organizations in Preventing Conflict*, Rowman & Littlefield Publishers 1998
- Peterson T., Höglbladh S., Öberg M. (2019)** „Organized violence, 1989-2018 and peace agreements“, *Journal of Peace Research*, No. 4, pp. 589-603
- Petrović N. (1876)** *O ratu i ratnom pravu*, Beograd
- Radojković M. (1947)** *Rat i međunarodno pravo*, Beograd
- Rigterink A. (2014)** “New Wars in numbers: an empirical test of the ‘new war’ thesis”, *Security in Transition*, www.securityintransition.org/wp-content/uploads/2014/10/Rigterink.-New-Wars-in-Numbers.pdf
- Roberts A. (2010)** “Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians?”, *Survival*, No. 3, pp. 115-136
- Strachan H. Scheipers S. (2011)** *The Changing Character of War*, Oxford University Press
- Strand H. et. al. (2019)** *Trends in Armed Conflicts, 1946-2018*, Peace Research Institute Oslo, www.prio.org/utility/DownloadFile.ashx?id=1830&type=publicationfile
- Tertrais B. (2012)** “The Demise of Ares: The End of War as We Know It?”, *Washington Quarterly*, No. 3, pp. 7-22
- Todorović M. (2007)** „Rat“, u: Mimica Aljoša, Bogdanović Marija (prir.): *Sociološki rečnik*“, Beograd, str. 479
- Tosa H. (2010)** „Reading Schmitt against Schmitt in the Context of the ‘New Wars’ Debate“, *Journal of International Cooperation Studies*, No. 1, pp. 53-70
- Townshed C. (ed.) (2000)** *The Oxford History of Modern War*, Oxford University Press
- Tripodi P., Wolfendale J. (eds.) (2011)** *New Wars and New Soldiers*, Ashgate Publishing
- Van Kreveld M. (2010)** *Transformacija rata*, Beograd
- Vité S. (2009)** „Typology of armed conflicts in international humanitarian law: legal concepts and actual situations“, *International Review of the Red Cross*, No. 873, pp. 69-94
- Von Clausewitz C. (1873)** *On War*, Book I, „On the Nature of War“, <https://clausewitz.com/readings/OnWar1873/TOC.htm>
- Vračar M. S., Tikhovy V. V. (2018)** “Diskurzivni pristup fenomenu ‘hibridnog ratovanja’”, *Vojno delo* No. 3, 317-342
- Walter B. F. (2017)** „The New New Civil Wars“, *Annual Review of Political Science*, No. 1, pp. 469-486
- White J. B. (1996)** „Some Thoughts on Irregular Warfare“, *Studies in Intelligence*, No. 5, pp. 51-59
- Winter Y. (2011)** „The asymmetric war discourse and its moral economies: a critique“, *International Theory*, No. 3, pp. 488-514
- Wouters P. (1997)** *Foreword to “International Water Law. Selected Writings of Professor Charles B. Bourne”*, Kluwer Law International
- Wright Q. (1942)** *A Study of War*, Vol. I-II, Chicago
- „60 of the 100 richest entities on the planet are corporations, not governments, figure show“
(2018) Global Justice Now, 17 October, www.globaljustice.org.uk/news/2018/oct/17/69-richest-100-entities-planet-are-corporations-not-governments-figures-show